

Torp, gårdsgård och berghäll
i **Gärdhem socken**

Arkeologisk utredning steg 1

Halvorstorp 1.7 m. fl.

Gärdhem socken, Trollhättans kommun

Philip Blomqvist, Robin Eriksson och Astrid Lennblad

Lödöse museum, Förvaltningen för kulturutveckling

KU Arkeologisk rapport 2022:17

VÄSTERGÖTLANDSREGIONEN

Torp, gårdsgård och berghäll **i Gärdhem socken**

Arkeologisk utredning steg 1
Halvorstorp 1:7 m.fl.
Gärdhem socken, Trollhättans kommun
Philip Blomqvist, Robin Eriksson och Astrid Lennblad
Lödöse museum, Förvaltningen för kulturutveckling
KU Arkeologisk rapport 2022:17

Författare Philip Blomqvist, Robin Eriksson och Astrid Lennblad

Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Fotot visar fynd som påträffades vid framrensning av torplämningen inom L2022:1743. Foto taget av Philip Blomqvist.

Förvaltningen för kulturutveckling

Vänerparken 13

462 35 Vänersborg

tel. 010-441 42 00

<http://vglregion.se/kulturutveckling>

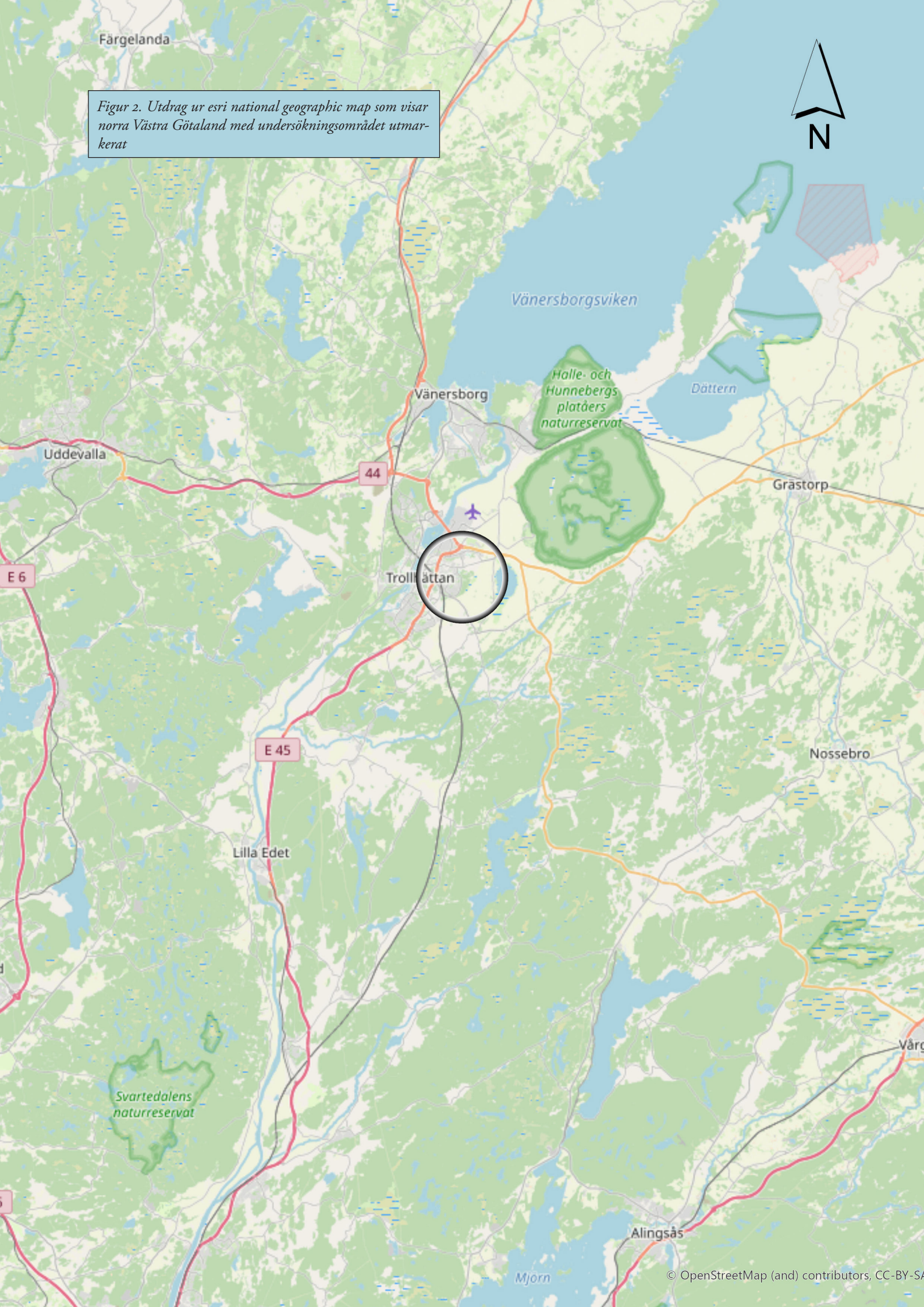
Innehåll	
Sammanfattning.....	8
Inledning.....	8
Syfte och metod.....	8
Landskap och fornlämningar.....	11
Kart- och arkivstudier.....	11
Resultat.....	16
L2022:1743.....	16
L2022:1746.....	16
Vetenskaplig och pedagogisk potential.....	16
Boplatsläget och förhöjningen i landskapet.....	16
L2022:1743.....	20
L2022:1746.....	20
Förslag till åtgärder.....	20
Referenser.....	21
Otryckta källor.....	21
Kartor från lantmäteriets historiska kartor.....	21
Tekniska och administrativa uppgifter.....	22

Figur 1. Utdrag ur esri national geographic map som visar Västra Götaland med undersökningsområdet markerat

Färgelanda

Figur 2. Utdrag ur esri national geographic map som visar norra Västra Götaland med undersökningsområdet utmarkerat

Sammanfattning

Lödöse museum vid förvaltningen för kulturutveckling, VGR har inför planerad exploatering inom fastigheter-na Halvorstorp 1:7 och 1:95 i Trollhättans kommun genomfört en arkeologisk utredning steg 1.

Utredningen resulterade i att ett antal lämningar kunde upptäckas inom undersökningsområdet, dessa innefattar:

- Fornlämningar:
 - En lägenhetsbebyggelse i undersökningsområdets västra utkant, L2022:1743
 - Ett område för täktverksamhet i undersökningsområdets nordvästra hörn, L2022:1746
- Övrig kulturhistorisk lämning:
 - Röjningsröse/gårdsgård
 - Gårdsgårdar, dessa utgör modern fastighetsgräns eller utgör gräns på historiska kartor över området från sent 1800-tal.
- Möjliga lämningar:
 - Ett möjligt boplatsläge
 - En förhöjning i landskapet, möjlig övertorvad lämning

Utredningen inleddes med en inventering av hela ytan som initialt företogs längs med undersökningsområdets ytterkant och därefter på platser där lämningar i landskapet kunde identifieras okulärt. I samband med utredningen genomfördes dessutom en kart- och arkivstudie i samråd med kulturmiljöenheten inom förvaltningen för kulturutveckling.

Ett antal gårdsgårdar kunde identifieras vid inventering och samtliga av dessa utgör modern fastighetsgräns eller utgör gräns på historiska kartor över området från sent 1800-tal.

Två hus i undersökningsområdets västra ytterkant som finns med i det historiska kartmaterialet gick ej att identifiera i fält medan en tredje byggnadslämning fanns kvar i undersökningsområdets västra del i form av en syllstensgrund. Det sydvästra respektive nordvästra hörnet av grunden kunde identifieras. Rikligt med bränt material i form av tegel och smält glas, samt mindre

mängder bränt trä, påträffades i samband med framrensning av grundmuren och det kan därför antas att det har brunnit på platsen. Utöver denna byggnad kunde en grund efter en jordkällare skönjas strax utanför undersökningsområdets västra ytterkant. Dessa bebyggelselämningar är med stor sannolikhet resterna av torpet Hallevadet som omnämns i det historiska källmaterialet från 1821 vid ett flertal tillfällen, samt finns utmarkerat på platsen på den Häradsekonomiska kartan från 1859. Detta innebär att bebyggelsen sannolikt tillkom före 1850 samt att de byggnadslämningar som påträffades under utredningen utgör resterna av ursprungsbebyggelsen Hallevadet. På den Häradsekonomiska kartan finns även ett antal byggnader, backstugor och en ekonomibyggnad, utmarkerade i utredningsområdet östra del. I detta område finns än i dag bebyggelse kvar, om än utbyggd och/eller ombyggd. En sandtäkt i undersökningsområdets nordvästra hörn figurerar i kartmaterial från tidigt 1800-tal och tre tydligt grävda gropar kunde identifieras, dessa dokumenterades genom fotografi och inmätning.

Utöver dessa lämningar påträffades en förhöjning i landskapet som skulle kunna utgöra en lämning samt ett läge som kan ha varit förmånligt för bosättning under förhistorisk tid.

Inledning

Förvaltningen för kulturutveckling har på uppdrag av länsstyrelsen i Västra Götalands län (diarienummer 431-7175-2022) genomfört en arkeologisk utredning, steg 1, med anledning av planerad exploatering inom fastigheterna Halvorstorp 1:7 och 1:95 i Trollhättans kommun.

Området har sedan tidigare endast en känd forn lämning som består av en skålgrop (L2022:3646). Utredningen förväntades resultera i upptäckt av tidigare okända lämningar från historisk tid bestående av bland annat fossil åkermark och lägenhetsbebyggelse.

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska utredningen var att ta reda på om fornlämningar berörs av planerat arbetsföretag.

Undersökningsområdet inventerades under två arbetsdagar i mitten av mars år 2022. Påträffade lämningar och topografier av arkeologiskt intresse mättes in digitalt med hjälp av GPS-utrustning kopplad till nätverks-RTK i koordinatsystemet Sweref99 TM. Inmätningarna har därefter bearbetats med hjälp av ArcGIS. Fältbeskrivningar gjordes i programvaran Arkeo. Foto-

Figur 3. Karta över registrerade fornlämningar i området kring undersökningsområdet

Skålgrop

Fyndplats

Skålgrop

Fyndplatser

Borttagen stenkammargrav

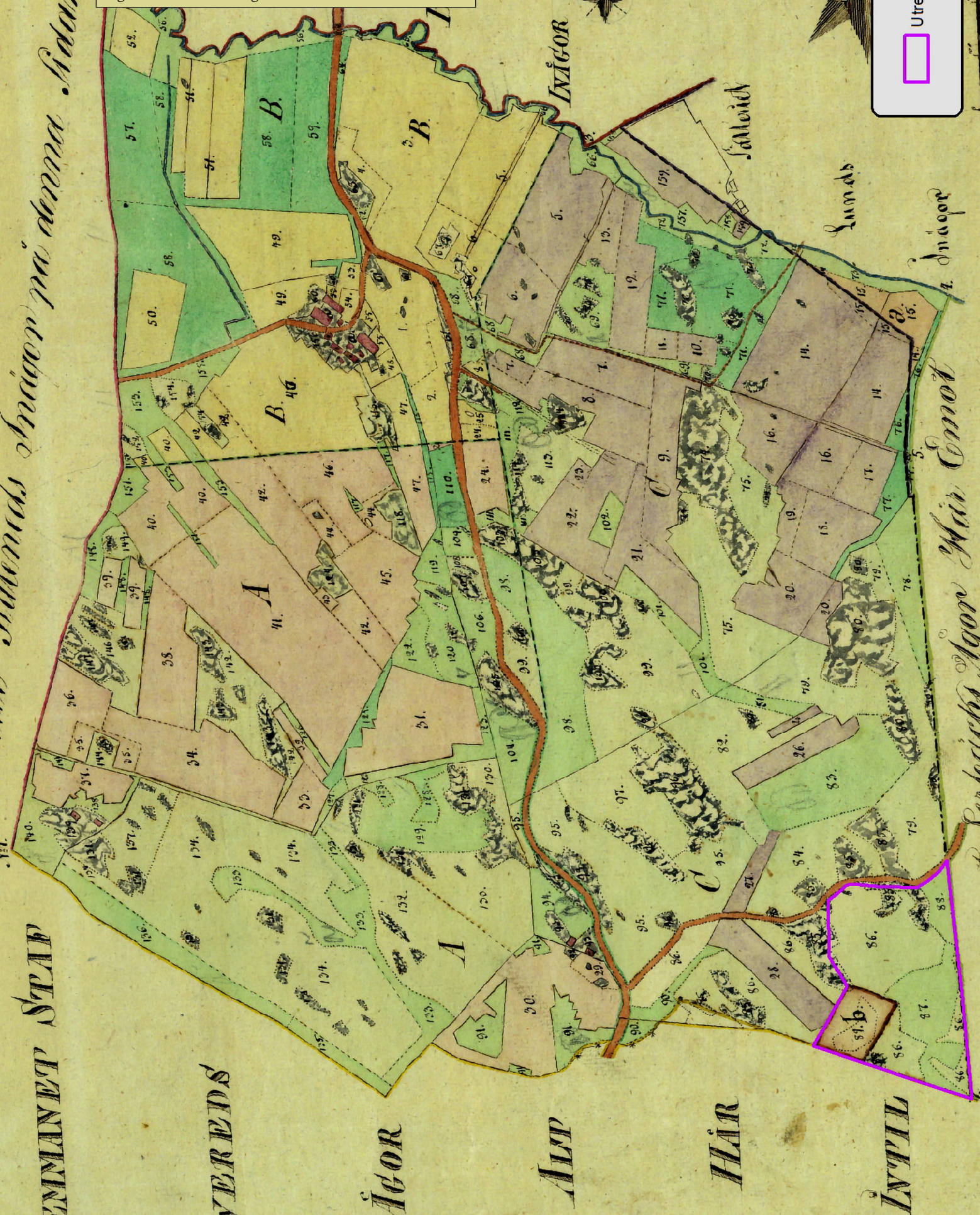
Fyndplatser

[- - -] Undersökningsområde
 • Fornlämningar/
 fyndplatser

0 62,5 125 250 Meters

EMMANET STAF
WEREDS
ÅGOR
ALP
HÅR
INTIL

Figur 4 Enskifteskarta (Beteckning 15-gär-5) över Halvortorp från 1817. Åkermark i röd-brunt, gult och lila. Ängs- och betesmark i grönt. Littera b markerar samfällda sandtaget inom undersökningsområdet.

Utredningsområde

grafering skedde löpande vid undersökningen samtliga moment. Vidare utfördes en kart- och arkivstudie av Robin Eriksson vid Kulturmiljöenheten inom Förvaltningen för kulturutveckling.

Landskap och fornlämningar

Området för utredningen utgjordes till största delen av hagmark medan områdets norra och västra ytterkanter dominerades av skog. Det omgivande området är tätbebyggt med villakvarter i öst, nord och väst. Cirka 500 meter sydväst om undersökningsområdet ligger ett naturreservat som domineras av skog och bergshällar. Cirka 700 meter väster om undersökningsområdet tar ett stort område med åkrar och hagmark vid. Undersökningsområdet saknar registrerade fornlämningar med undantag för en skålgrop (LI966:3446) belägen i områdets västra ytterkant. Den närmsta förhistoriska boplatsen ligger belägen cirka 1,5 kilometer från undersökningsområdet. Ett antal fyndplatser av förhistoriska flintmaterial finns registrerade i ett villaområde cirka 400 meter nordost om platsen vilket kan tyda på att det har funnits aktivitets- och boplatser i närområdet under förhistoriska tidsperioder.

Kart- och arkivstudier

Undersökningsområdet ligger på Tunhemsslätten på den tidigare gården Halvorstorps marker i Gärhems socken, Väne härad. Socken har medeltida ursprung (1338) och första leden i namnet kommer från ordet inhägnad, -hem betyder boplatser/gård. Namnet Halvorstorp finns med i jordebok första gången 1567 och första leden av namnet kommer från namnet Halvor. Sista leden betyder nybygge eller utflyttad gårds- och torpnamnen kan kopplas till vikingatidens slut. Hemmanet finns även med i tiondelängder från 1564 och från början låg skattesatsen på 1 mantal, sedan ½ skattehemman.

Undersökningsområdet ligger på hemmanets inägomark på gränsen till Stavered och Lerbäcka ägor. Västra gränsen går delvis i en bäck där det finns fyra kvarnställen, hemmanet har skog i sockenallmanningen Linveden. Den första storskaliga kartan (15-gär-5) över Halvorstorp är från enskiftet 1817. Hemmanets gårdar ligger samlade på en gemensam tomt i nordöstra delen av inägomarken, runt tomten ligger åkrarna som består till stor del av lera. Området ligger i tvåsådesbygd och det är troligt att marken delades in i två hägnadslag, vilket är lite otydligt i kartan. Genom inägomarken går lands-

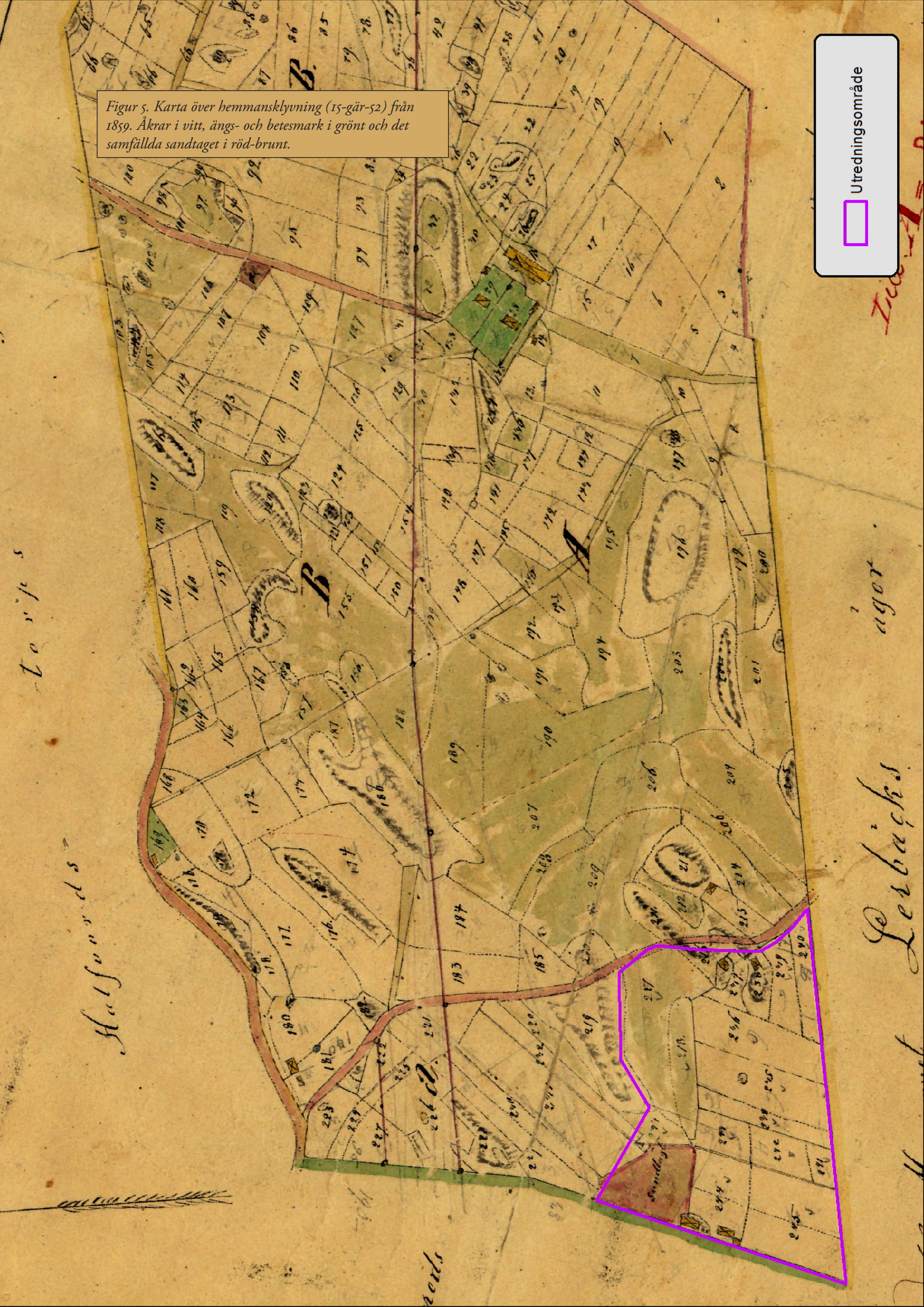
vägen mellan Trollhättan och Skaraborg, en avstickare norrut passerar genom tomten och vidare mot säteriet Kåtened. Längs landsvägen mot Trollhättan passerar vägen över Kvarnbergen förbi ett torp vid Tvättängen, en väg viker av i västra delen söderut och gränsar till undersökningsområdets östra kant. Själva undersökningsområdet består till stor del av kuperade steniga backar som kallas Sandhåleåsen och Lerbäcksbackarna. Nordvästra delen av undersökningsområdet nyttjas till just sandtäkt av hemmanets gemensamma bestyr. Hela hemmanet delas med enskiftet upp mellan tre brukare och littera c tilldelas Pär Pärsson för ⅓ mantal. I norr spetsen av ägorna ligger ett torp vid Ytterbergslycka. Släktforskardata nämner torpet Nabbensberg 1821–1898 som avsöndras 1873. Troligen är det torpet som ligger vid Tvättängen på kartan från 1817. Andra torp som nämns i protokollet är Sandkullen på Lunds mark dit det går en väg från Halvorstorps tomt.

År 1857 avsöndras Trollhättans socken och gränsen hamnar då mellan Halvorstorp och Stavered i väster. Nästa karta (15-gär-52) över Halvorstorp är från en hemmansklyvning år 1859 som delar marken i två. Ett nytt tomtläge för ⅓ mantal har nu flyttat söderut efter enskiftet och en väg har dragits dit från landsvägen. Åkermarken har expanderat från tidigare lägen ut på ängs- och betesmarkerna. Det samma gäller för undersökningsområdet, större delen har odlats upp och betecknas som åkerlappar, vissa skiljs åt med diken. Nordvästra delen är fortfarande sandtäkt och backar. Inom området har totalt fem byggnader dykt upp, troligen för obesuttna. En byggnad ligger också på östra sidan vägen utanför undersökningsområdet. Protokollet till kartan beskriver också byggnaderna på gårdstomten detaljerat.

År 1873 sker en avstyckning (15-gär-avs41) av området som kallas Hallevadet till Olof Gustaf Jonasson, tyvärr finns det ingen karta till akten men den refererar till kartan från 1859. Uppgifter från släktdata nämner Hallevadet 1821–1913. Vid slutet av 1800-talet kommer den häradsökonomiska kartan (J112-42-12) över området. Kartan ger en mycket bra bild över landskapet och dess sammanhang med infrastruktur, gårdar, torp och backstugor. Större delen av Halvorstorps inägor är nu uppodlade. Ingen ängs- eller betesmark finns kvar. De få impedimenten i fullåkersbyggnaden är markerade med vitt och klassas då som skog. Flera boställen för obesuttna har dykt upp på marken och är placerade längs vägarna. Inom undersökningsområdet finns troligen en svart- och en rödmarkerad byggnad i väster som betecknas som torp och två rödmarkerade backstugor samt en svart ekonomibyggnad i öster. Öster om

Figur 5. Karta över hemmansklyvning (15-gär-52) från 1859. Åkrar i vitt, ängs- och betesmark i grönt och det samfällda sandtaget i röd-brunt.

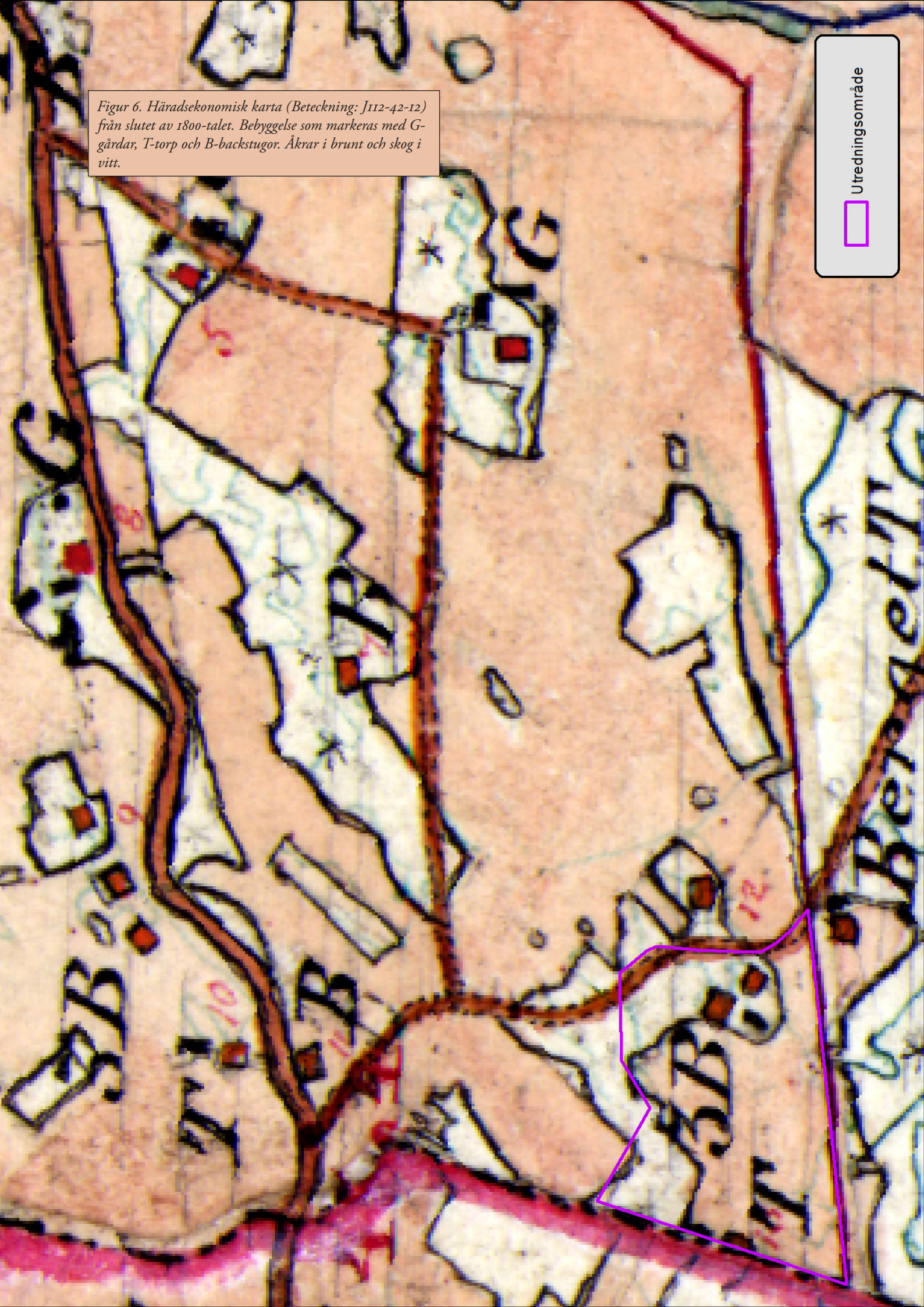
Utredningsområde

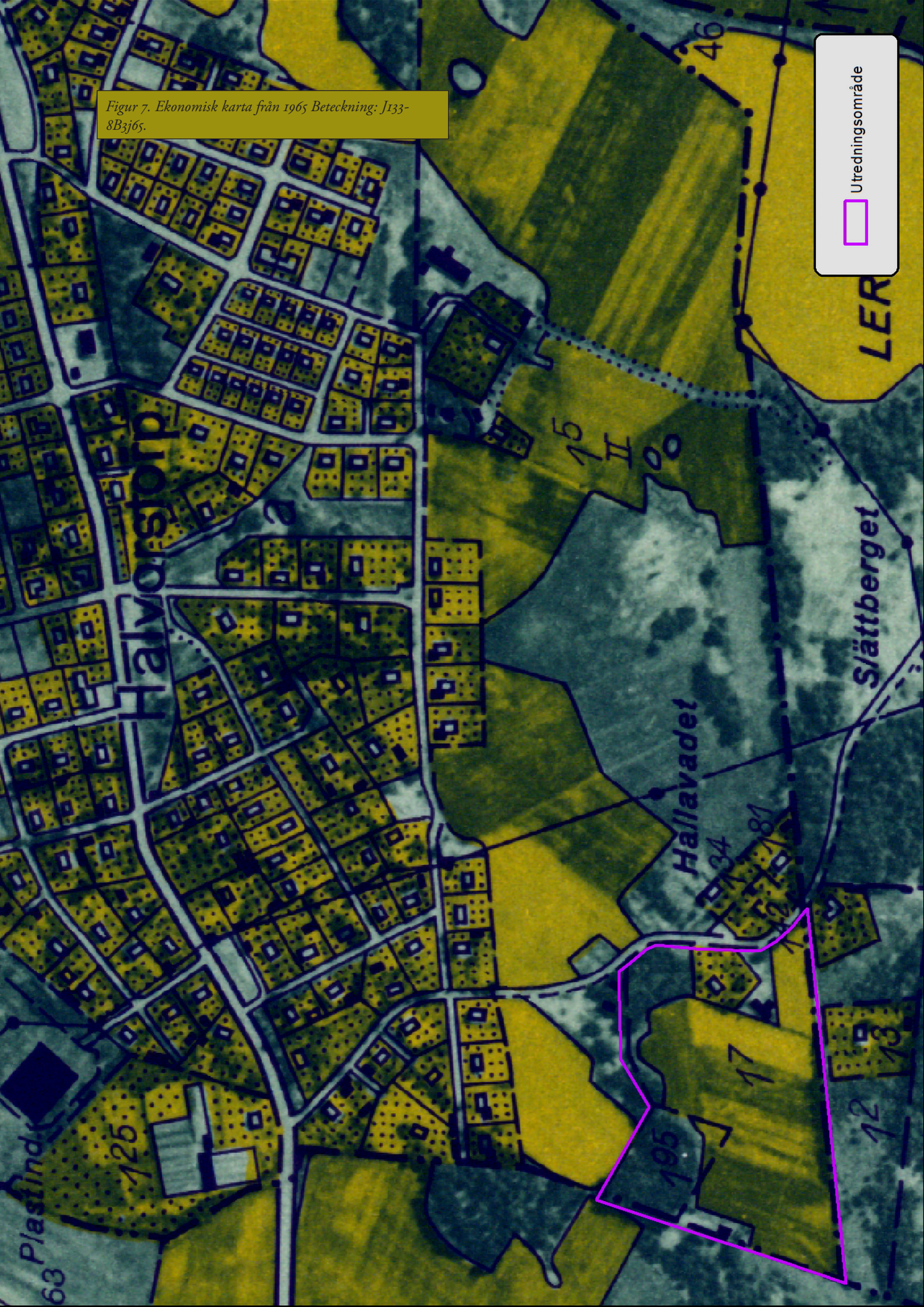
Utredningsområde

Figur 6. Häradsekonisk karta (Beteckning: J112-42-12) från slutet av 1800-talet. Bebyggelse som markeras med G-gårdar, T-torp och B-backstugor. Åkrar i brunt och skog i vitt.

Figur 7. Ekonomisk karta från 1965 Beteckning: J133-8B3j65.

Utredningsområde

undersökningsområdet ligger en backstuga på samma ställe som tidigare. Annan bebyggelse för obesuttna under Halvorstorp under 1800-talet är bland annat: backstugan Lövängen på Linveden, Brolid, Gropen, Sanbacken, Nybygget.

Under första kvartalet av 1900-talet sker en expansion av bebyggelsen i området, flera tomter avskänks från Halvorstorp, resultatet av detta går att se i den ekonomiska kartan (J133-8B3j65) från 1965. Längs landsvägen har stora bostadsområden brett ut sig på den tidigare åkermarken. Inom undersökningsområdet finns det fortfarande tre byggnader, en längs västra gränsen som eventuellt ligger i samma läge som 1859 och ett nytt bostadshus och en ekonomibygnad där de tidigare backstugorna låg i öster. Centrala delen är fortfarande uppodlad åker.

Inom undersökningsområdet finns det idag en registrerad fornlämning i västra delen, en skålgrop. Terrängkuggningskartan visar strukturer som passar in med diket som delar åkern vid 1859 års hemmansklyvning samt byggnaderna i västra delen från samma karta. Det är troligt att bebyggelsen i västra delen av utredningsområdet tillkom före 1850 då Hallevadet finns med flera gånger från 1821 samt att torpet är markerat där på den häradsökonomiska kartan. Vilket gör det troligt att torpet är ursprungsbebyggelsen Hallevadet och inte backstugorna, där bebyggelsen finns kvar än idag.

Resultat

Utredningen resulterade i att ett antal lämningar kunde identifieras. Dessa innefattade en torpgrund, ett område med spår efter täktverksamhet och ett möjligt boplatsläge. Samtliga gårdsgårdar utgör eller har gjort utgjort en aktiv gräns efter 1850. Ett möjligt röjningsröse påträffades längs med undersökningsområdets södra ytterkant men efter närmare undersökning av kartor tolkades strukturen som en delvis raserad delvis övertäckt gårdsgård. Detta eftersom utsträckningen utgör gräns både i dagsläget och i historisk tid.

Ett boplatsläge kunde identifieras inom hagmarken som utgör den största delen av undersökningsområdet. Vid inventering ansågs detta vara det bästa möjliga läge ur ett topografiskt perspektiv (50 meter över havet och relativt skyddat läge) inom undersökningsområdet. Vidare kan förhistorisk aktivitet påvisas i närområdet trots att inga närliggande boplatser finns registrerade (se figur 3). En förhöjning i terrängen inom området (se figur 9) kan möjligtvis utgöra en övertorvad lämning om den inte är en naturlig företeelse.

Lägenhetsbebyggelsen och täktverksamheten har registrerats som fornlämningar i fornminnesregistret och erhållit lämningsnummer L2022:1743 respektive L2022:1746.

Nedan redovisas dessa lämningar:

L2022:1743

Lämningen utgörs av en torpgrund som påträffades inom undersökningsområdet och en jordkällare som påträffades strax väster om undersökningsområdets ytterkant (se figur 9). Torpgrunden är cirka 5 × 5 meter stor sydväst–nordost, två tydliga hörn kunde identifieras i sydväst respektive sydost. Syllstensraden var mer fragmenterad i väster och nästan helt borttagen i nordväst. Södra muren var kallmurad i två lager, övriga i endast ett lager. Mycket bränt material i form av glas, trä och tegelpannor påträffades i samband med framrensning av grunden. Därtill finns en grund efter en jordkällare belägen 20 meter sydväst om torplämningen. Jordkällargrunden mäter cirka 6 × 4,5 meter (syd–nord). Lämningen är endast preliminärt avgränsad.

I området runt lämningen fanns rikligt med kulturväxter, främst vinbärsbuskar men även krusbär, som kan antas vara rester av torpets trädgårdsodling.

L2022:1746

Område cirka 35 × 35 meter nord–syd karakteriserat av gropar efter täktverksamhet. Tre separata gropar var tydligt identifierbara som grävda gropar vid inventering av området. Området är märkt som sandtäkt i kartor så tidigt som 1817 (se figur 4). På hemmansklyvningskartan (15-gär-52) från 1859 är området märkt med ordet »Sandttag«.

Vetenskaplig och pedagogisk potential

Boplatsläget och förhöjningen i landskapet

Det boplatsläge som kunde identifieras inom utredningsområdet ligger relativt väl skyddat i en svag sydöstsluttning, omkring 50 meter över havet. Utifrån de enstaka fyndplatser som finns i närområdet vet vi att förhistoriska aktiviteter företagits i området och det vore intressant att se om själva boplatsen kunde lokaliseras. Ungefär i mitten av utredningsområdet finns en förhöjning i landskapet som möjligen kan utgöras av en övertorvad lämning och kopplingen mellan

Figur 9 Översiktskarta över undersökningsområdet och de påträffade lämningarna.

Område med gropar efter täktverksamhet

Lägenhetsbebyggelse

Röjningsröse eller raserad gårdsgård

- Undersökningsområde
- Förhöjning i landskapet
- Möjligt boplatsläge
- Skålgrop
- ▲ Jordkällare
- Byggnadslämning
- Grop
- Mur
- Röse

0 20 40 80 Meters

*Figur 16. Torrgrundens sydvästra hörn.
Foto: Philip Blomqvist*

Figur 11 Grop inom området för den forna täktverksamheten. Foto Philip Blomqvist.

boplatsläget, förhöjningen och de enstaka kringliggande fyndplatser vore intressant av undersöka vidare. Det pedagogiska värdet av boplatsläget och förhöjningen bedömer Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling som låg och dess vetenskapliga värde bedöms som lågt–medellågt.

L2022:1743

Fornlämningen har tolkats som en torpmiljö med en väl synlig husgrund och grund till en jordkällare. Utifrån den kart- och arkivstudie som genomförts tolkas lämningen som tillhörande torpet Hallevadet som sannolikt etablerades på platsen år 1821. I området runt lämningen fanns rikligt med kulturväxter, främst vinbärsbuskar men även krusbär. Krusbär har odlats i Sverige åtminstone sedan 1600-talet och vinbär påträffas ofta vid yngre torplämningar (Andersson, Sköld och Åman 2007:83–84). Sannolikt kan man påträffa ytterligare kulturväxter som man kan koppla till torpets odling och försörjning.

Lämningen och dess närmiljö har inte i någon större grad påverkats av recent verksamhet.

Eftersom delar av lämningen är väl synlig idag samt att grönområdet där denna är belägen i stor utsträckning nyttjas av de omkringboende som rekreationsområde gör att lämningen är lättillgänglig även ur ett pedagogiskt perspektiv.

Allt fler torp etableras i Skandinavien under 1700-talet och når sin kulmen under 1860-talet (Hansson, Nilsson, Svensson 2018:128). Ett torp/en torpare innebär per definition en slags ofrihet, man äger inte marken man nyttjar utan arrenderar den av en markägare medan till en backstuga tillhör ingen mark alls (Rosén 2007:61–78). Kopplingen mellan torpet Hallevadet, sandtåkten strax norr om torpet och backstugorna som etableras något senare i östra delen av utredningsområdet tillsammans med kopplingarna till den tidens landskapsutnyttjande, relationen mellan olika samhällsklasser (markägare, torpare och backstugusittare) och samhällssystem vore särskilt intressant att studera vidare.

Skulle lämningen beröras av exploatering bedömer Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling att dess pedagogiska och vetenskapliga potential är hög.

L2022:1746

Området som enligt det historiska kartmaterialet utgörs av en sandtåkt och där det än i dag går att se minst tre tydligt grävda gropar i marken ligger strax norr om torplämningen L2022:1743. Redan på kartan från 1817 (figur 4) finns denna sandtåkt utmarkerad.

Eftersom delar av lämningen är väl synlig idag samt att grönområdet där denna är belägen i stor utsträckning nyttjas av de omkringboende som rekreationsområde gör att lämningen är lättillgänglig även ur ett pedagogiskt perspektiv.

Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling att dess pedagogiska och vetenskapliga potential är medelhög. Framför allt kopplingen mellan sandtåkten och de kringliggande aktiviteter vore intressant att studera vidare.

Förslag till åtgärder

Lödöse museum anser att den vetenskapliga potentialen för vidare undersökning inom området generellt som medelgod. Lägenhetsbebyggelsen och sandtåkten kan antas ha tillkommit före 1850 varför den också har registrerats som fornlämning. Potentialen för dessa två lämningar anser Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling som medelhög–hög där det finns intressanta frågeställningar att arbeta vidare med i den händelse att området berörs av exploatering.

Potentialen för det eventuella boplatsläget och förhöjningen i terrängen anser Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling som lågt–medellågt. Vidare undersökningar av dessa två lägen skulle kunna vara motiverat för att utreda dess potential vidare i händelse av exploatering i området.

Referenser

Andersson, S., Sköld, J. och Åman, E. 2007. Kulturväxter på övergivna torp. I: Welinder, S. (red.) 2007. *Torpens arkeologi*. Riksantikvarieämbetet. ISBN 978-7209-470-3. Sid. 79–98.

Hansson, M., Nilsson, P och Svensson, E. 2018. De obesuttnas arkeologi och kulturarv (ca. 1700–1900). I: *META Historiskarkeologisk tidskrift* 2018. ISSN: 2002-0406. Sid. 128–140

Rosén, C. 2007. Torpare och materiell kultur I: Welinder, S. (red.) 2007. *Torpens arkeologi*. Riksantikvarieämbetet. ISBN 978-7209-470-3. Sid 61–87.

Otryckta källor

Fornreg, Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesinformationssystem

Kartor från lantmäteriets historiska kartor

Beteckning: Typ av karta: Årtal:

Gårdhems socken Halvorstorp nr 1 Enskifte på inägor 1817

15-gär-5 Enskifte 1817

15-gär-52 Hemmansklyvning 1859-03-07

15-gär-avs41 Avsöndring 1874-04-16

J112-42-12 Häradsekonomiska kartan 1890–97

15-gär-avs53 Avsöndring 1916-08-30

J133-8B3j65 Ekonomiska kartan 1965

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr: 431-7175-2022

Förvaltningen för kulturutveckling projektnr: 14960

Län: Västra Götalands län

Kommun: Trollhättan

Socken: Gärdhem

Fastighet: Halvorstorp 1:7 m.fl.

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Uppdragsgivare: Peab Bostad AB

Ansvarig institution: Förvaltningen för kulturutveckling

Projektledare: Astrid Lennblad

Fältpersonal: Astrid Lennblad och Philip Blomqvist

Fältarbetstid: 2022-03-22–2022-03-23

Fälttimmar: 20 timmar, en och en halv dag fördelat på två arkeologer

Arkiv: Regionarkivet, Vänersborg.

Fynd: Inga fynd omhändertogs

